

UDK: 37.013 (045)

Ma'ruf TEMIROV,

Xalqaro innovatsion universiteti o'qituvchisi

E-mail: temirovmaruf9506@gmail.ru

ShDPI professori, P.Jalolova taqrizi asosida

THE SOCIAL-PEDAGOGICAL NEED FOR SELF-DEVELOPMENT OF FUTURE TEACHERS

Annotation

This article provides a consistent scientific analysis of important issues related to the pedagogical aspects of self-development, professional skills, socio-spiritual activity, intelligence, morality, aesthetic, psychological and physical preparation, and comprehensive development of future teachers.

Key words: Thinking, dialectical relations, intelligence, morality, intellect, teacher, self-development, creative potential, motive, pedagogical design.

СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПОТРЕБНОСТЬ В САМОРАЗВИТИИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Аннотация

В статье дан последовательный научный анализ важных вопросов, связанных с педагогическими аспектами саморазвития, профессионального мастерства, социально-духовной активности, интеллекта, нравственности, эстетической, психологической и физической подготовки, всестороннего развития будущих учителей.

Ключевые слова: Мышление, диалектические отношения, интеллект, нравственность, интеллект, учитель, саморазвитие, творческий потенциал, мотив, педагогическое проектирование.

BO'LAJAK O'QITUVCHILAR O'Z-O'ZINI RIVOJLANTIRISHNING IJTIMOY-PEDAGOGIK ZARURIYATI

Annotatsiya

Mazkur maqolada bo'lajak o'qituvchilarning o'z-o'zini rivojlantirishning pedagogik jihatlari, kasbiy mahorati, ijtimoiy-ma'naviy faolligi, aql-zakovati, odob-axloqi, estetik, psixologik va jismoniy tayyorgarligi hamda har tomonlama barkamol bo'lib yetishishiga bog'liq bo'lgan muhim masalalar izchil ilmiy tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Tafakkur, dialektik aloqalar, aql-zakovat, odob-axloq, intellekt, o'qituvchi, o'z-o'zini rivojlantirish, ijodiy salohiyat, motiv, pedagogik loyihalash.

Kirish. Jahon miqyosida talim markazlarida Bo'lajak o'qituvchilarning o'z-o'zini rivojlantirishning innovatsion modellari amaliyotga tadbiiq qilinmoqda. Bugungi global jarayonlarda ta'lim sohasi ham o'ziga xos tarzda islohatlarga yuz burmoqda. Bu o'z navbatida ta'lim tizimining axborot kommunikatsiya texnologiyalarining yuqutlari bilan uzviy aloqador. Ta'lim tizimidagi taraqqiyot hozirgi davrda zamonaviy texnologiyalarining rivojlanishi bilan chambarchas bog'liq hisoblanadi. Bunday rivojlanish orqali ta'lim jarayonlarining didaktik manbalar bilan ta'minlashiga katta hissa qo'shadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Korotaeva, B.S.Abdullaeva, A.R.Aripdjanova, R.Ishmuhamedov, A.Abdugodirov kabi olimlarning nomli maqolasi va boshqa adabiyotlar ro'yxatida keltirilgan mualliflarning nazariy-falsafiy qarashlari ilgari surilgan ilmiy maqolalar metodologik manba bo'lib belgilandi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur maqolani tahlil qilish jarayonida ilmiy bilishning obektivlik, tarixiylik va umumiylik usulidan foydalanildi. Shuningdek, bo'lajak o'qituvchilarning o'z-o'zini rivojlantirishning pedagogik jihatlari, kasbiy mahorati, ijtimoiy-ma'naviy faolligi, aql-zakovati, odob-axloqi, estetik, psixologik va jismoniy tayyorgarligi hamda har tomonlama barkamol bo'lib yetishishiga bog'liq bo'lgan muhim masalalar tizimli yondashuv asosida tahlil qilindi.

Tahlil va natijalar. Bugungi kuni dunyo ilm-fan va ta'lim sohalarida zamonaviy pedagogik ta'lim berish bilan bog'liq holda rivojlanmoqda. Sifatli ta'lim berishda axborot kommunikatsion vositalari katta ahamiyatga ega bo'lib bormoqda. Bu albatta bilimlarni kengaytirish, yangiliklarni tezlik bilan olish imkoniyatini rivojlantiradi. Bo'lajak o'qituvchilarning tahliliy fikrlarni rivojlantirishga katta imkoniyat eshiklarini oshib beradi. Bo'lajak o'qituvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish orqali intellektual harakatlar samaradorligini oshirishga katta hissa qoshadi. Hozirgi kun ilm-fani yani pedagogika ilmi tanqidiy

fikrlash va ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Insonlarning o'zaro ma'lumotlarning almashishi, zamonaviy pedagogik va kommunikatsion texnologiyalarining o'ziga xosliklarini o'rganish va uni takomillashtirishga, bilim va ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda.

Hozirgi kunda ta'lim jarayonlarida juda ham muhim ahamiyat kasb etib keliyotgan muammolarning biri bu Bo'lajak o'qituvchilarning o'z-o'zini rivojlantirish hisoblanadi. Bunda tahliliy fikrlashning falsafiy, pedagogik va gnoseologik jihatlari rivojlantirish bo'yicha B.S.Abdullaeva, N.M.Kenjabeova, Z.T.Raximov, N.A.Muslimov, N.X.Avliyakov, J.G.Yo'ldoshev, G.N.Ibragimova ilmiy ishlarida tadqiq etilgan.

Davlatlarning ijtimoiy tomondan eng faol qatlami bu Bo'lajak o'qituvchilar hisoblanadi. Bo'lajak o'qituvchilar ilm-fan bilan mashg'ul bo'lishi bilan jamiyat intellektual hayotida juda muhim o'ringa ega bo'ladi. Bu esa Bo'lajak o'qituvchilardan chuqur axloqiy va kasbiy faoliyatiga katta e'tibor qilinishini talab qiladi. Jamiyatning intellektual qatlamiga tegishli bo'lgan Bo'lajak o'qituvchilar faoliyatiga bir qancha talablarni yuklaydi. Bu ularning ta'lim faoliyatida bilish, anglash va tahliliy fikrlashi bilan chambarchas bog'liq hisoblanadi.

«Bilish», «bilish faoliyati» kabi tushunchalar va ularni pedagogik-psixologik xususiyatlari to'g'risida o'rta asr mutafakkirlari Forobiy, Beruniy, Ibn Sino, Ulug'bek, Alisher Navoiy inson tabiat va jamiyatni bilishga qodir, inson bilish sezgi va idroklardan boshlanib tafakkurga tomon rivojlanib boradi, inson aqli faol, u bilishning asosiy qurolidir deb ta'kidlaydilar. XVII-XVIII asr ingliz faylasuflarining fikricha inson bilishi sezgilardan boshlanadi, bilishning manbai tajribadir, sezgilar orqali olingan dalillarni inson bilish faoliyat yordamida qayta ishlab chiqadi.

Bilish insonning barcha faoliyatining umumiy tushunchalarida shaxs xususiyatlarini jamiyatimizning bir qismi

sifatida tavsiflaydi. Bilish haqida fikr yuritar ekanmiz, olim L.V.Jarova [1] fikricha, bilish faoliyati fikrlash, xulq-atvorning namoyon bo'lishi va yashirin naqshlaridan iborat. Shuni ham ta'kidlash kerakki, har qanday bilish faoliyatlari an'analardan o'tgan qadriyatlariga asoslanadi. Bilish tizimlar, bir tomondan,

Bilish (gnoseologik) faoliyati falsafiy muammolardan biridir. Bu falsafiy yo'nalish insonning shaxs bo'lib shakllanishi uchun juda ham muhim falsafiy ilmdir: (1.1-rasm bilish faoliyati).

1.1-rasm. Bilish faoliyati

Respublikamizda J.Tulenov, va N.G'ofurovlar bilish faoliyatini insonning umumiy faoliyatining bir shakli sifatida ko'rsatib, uning biologik tomondan xususiyatlarini o'tirof etadi. Bilish faoliyati anglash jarayonlarida juda ham muhimdir deydi.

Falsafa fanida bilish faoliyati tashqi dunyo haqida ma'lumotlarni olish, ulardan foydalanish va ular bo'yicha ko'nikmalarga ega bo'lish sifatida olib qaralib, insonning intellektual dunyosini beradi deya takidlanadi.

A.V.Sadikova ilmiy qarashlarida ixtiyoriy harakatlarning barqarorligi, bu Bo'lajak o'qituvchilarning masalani oxiriga etkazishga intilishi, qiyin bo'lganda vazifani bajarishda samarali yechimlarni qidirishda namoyon bo'lishini aytib o'tgan.

B.S.Abdullaeva[3] ilmiy ishlarida Bo'lajak o'qituvchilarning yuqori irodaviy fazilatlarini, maqsadga erishishda qat'iyatlilik, keng va qat'iy o'quv-bilish qiziqishlari namoyon bo'ladi. Bu faollik darajasi yuqori darajadagi tafakkurining shakllanishi orqali ta'minlanadi deb ta'kidlab o'tgan.

Demak, bilish faoliyati taqdim etilgan nazariy va amaliy bilimlarni o'zlashtiradi hamda tevarak atrofdagi voqelikni anglab etadi. Bilish nazariyasi bu gnoseologiya deb nomlanadigan falsafa bo'limi bo'lib, u bilish qonuniyatlari, ob'ektiv reallikka munosabatini va bilish potensialini o'rganadi. Gnoseologik faoliyatda bilish jarayonlarining har xil shakllarini va bosqichlarini, bilish faoliyatining obektivligi va ishonchligi mezonlarini va shartlarini tadqiq qiladi. Demak, faoliyat inson hayotining voqelikka nisbatan faol munosabatining ro'yobga chiqish shakli va maqsadga ko'ra ongli ravishda harakatlar yig'indisi hisoblanadi.

Tahlil arabcha tarqalish, (kurtak) yozish, tekshirish, surishtirish; hal qilish, ochish degan manolarni bildiradi. Tahlil qilmoq (yoki etmoq), taxlil ishini bajarmoq, tahliliy ish o'tkazmoq har uchala ma'noda ham tahlil bir manoni bildiradi.

Fikir arabcha – tafakkur, g'oya; aql, o'ylash, o'y, ong, xayol, muloxaza degan manolarni bildiradi. Fikir yurgizmoq – (yoki yuritmoq) Biror xulosaga kelish maqsadida narsa yoki hodisalarni har tomonlama taqqoslamoq; ular haqida o'ylamoq, muloxaza qilmoq.

Fikirlamoq biror kimsa, narsa yoki hodisa, jarayon haqida muayyan bir hulosaga kelish maqsadida mulohaza yuritmoq degan manoni bildiradi. Mazkur bobda Bo'lajak o'qituvchilarning tafakkur jarayonlarida bilimlarni o'zlashtirishi, dunyo, jamiyat va inson tizimlarini anglashda va ularni o'zlashtirishda faol ishtiroki, jamiyat va dunyo hodisalarini tahlil qila olishiga oid faoliyatlarining pedagogik jihatlarini chuqur tahlil qilingan. Xususan tahliliy fikrlashda tafakkur shakllarning o'zaro dialektik aloqalari, intellektual, kreativlik va erkin fikrlashning tahliliy fikrlash bilan aloqalari keng yoritilgan.

Tafakkur qilish inson faoliyatining yuksak shakllaridandir. Erkin fikrlash ijtimoiy muhitni, tevarak-atrofnii va voqelikni bilish quroli hisoblanadi. Bo'lajak o'qituvchilarning o'quv-bilish faoliyatida erkin fikrlashning mazmunini quyidagilarga bog'liq bo'ladi. Ya'ni Bo'lajak o'qituvchilarning o'quv-bilishga oid o'z maqsadini va vazifalarning mazmunini anglashi hamda ularni o'zlarining nazariy va amaliy faoliyatida qo'llashi, ma'lum bir voqea, hodisalarni, kutilayotgan natijalarni aks ettirishi, ma'lum muammolarni hech bironing yordamisiz

Yuqorida aytilganlarga asoslanib, bo'lajak o'qituvchilarning erkin o'z-o'zini quyidagi bosqichlarga ajradik: (1.2-rasmga qarang).

amalga oshirilgan faoliyat natijasida, ikkinchi tomondan, kelajakdagi harakatlarning asoslaridan biri sifatida qaralishi mumkin. Bundan kelib chiqadiki, bunday tizimlarning idrok etilgan timsoli - bilish faoliyat jarayoni bo'ladi E.V.Korotaeva[2].

o'zining aqliy izlanishi bilan har xil samarali usul, yo'l va vosita orqali erkin holda hal qilish zarur bo'lgan aqliy qobiliyatni tushunish joiz. Har qanday yangilik, kreativlik va taraqqiyot inson intellektual aql zakovatining eng katta mahsuli hisoblanadi. Shu boisdan ilm-fan texnikaviy rivojlarinshi to'lig'i bilan bo'lajak mutaxassislarning erkin fikrlashiga bog'liq.

Inson tafakkurining rivojlanishi, uning tahliliy fikrlashi, to'g'ri xulosa chiqarishi diskursiv yondashuvning falsafiy imkoniyatlaridan samarali foydalanish orqali takomillashadi. Zamonaviy tilshunoslikda yangi yo'nalishlar sifatida tan olingan pragmatik va kognitiv tilshunoslikning asosiy muammolaridan biri diskurs masalasidir.

Diskurs lotincha "discursus" - muxokama so'zidan olingan bo'lib, xissiy, bevosita, intuitiv, ya'ni muxokamatalab bilimdan farqli ularoq, muxokama orqali vosita bilan hosil qilinadigan mantiqiy dalil - isbotli bilim demakdir. Diskurs tushunchasi lingvistik atama sifatida o'tgan asrning o'rtalarida tilshunoslikka kirib keldi. Diskurs deganda biz fanlararo tadqiqot ob'ektini tushunamiz. Bunda ijtimoiy gumanitar fanlar xususan falsafa va pedagogika diskursni tadqiq qilishda o'ziga xos tarzda yo'ndashdilar. Diskurs nutq harakatlarining bir-biriga bog'langan ketma-ketligi sifatida ma'lum vaqtning aloqa faoliyati jarayonida so'zlovchi va tinglovchi o'rtasida yuzaga keladigan kommunikativ hodisa hisoblanadi. Bo'lajak o'qituvchilarning kommunikativ kompetentligini baholashda innovatsion yondashuv diskurs taxlilidan foydalanish masalalari bilan belgilanadi.

Qandaydir insonning ma'naviy dunyosini o'rganishda eng asosiy belgilari haqidagi ma'lumotlarni qolga kiritish bilan bog'liq faoliyatlar ijodiy fikrlashning mahsuli hisoblanadi. Bilish jarayoni murakkab bosqichdan iborat. Bu insondan ongli munosabatni va aqliy jiddiyligni, barqaror vaziyatni va qulay shart-sharoitlarni talab qiladi. Bularning bevosita ta'siri orqali shaxs ma'lum bir qarorga keladi. Talabning tahliliy fikrlash faoliyati falsafiy ijtimoiy xususiyatga ega. Falsafiy tafakkur tarixiga nazar tashlasak insonlar orasidagi munosabatlarda mehnat faoliyati tafakkurni rivojlantirishga katta xizmat qilganligini ko'ramiz.

Tafakkur orqali kelajak avlod uchun dunyo to'g'risidagi ma'naviy meroslarni qoldirish imkoniyati tug'ilgan. Insoniyat jamiyati butun tarixiy davrda o'zi to'plagan tajribalari, bilimlari va malakalari orqali jamiyatning barcha sohalarida katta muvaffaqiyatga erishgan. Hozirgi kunda talabning tahliliy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishning natijasida erkin tanqidiy tafakkurning rivojlanishi kuzatiladi.

Erkin tanqidiy tafakkurning rivojlanishi birinchi navbatda falsafiy o'ziga xosliklarni anglash, ularni samarali o'z faoliyatlarida qo'llanish imkoniyati bilan o'zaro aloqador hisoblanadi. Bo'lajak o'qituvchilarda erkin fikrlash muammoli vaziyatlar vujudga kelishidan boshlanadi. Lekin shunga qaramay muammoli vaziyat tug'ilishi va uning yechimi bu bilan tugallanmaydi. Bo'lajak o'qituvchilarda gnoseologik faoliyatga nisbatan ixtiyorsiz xatti-harakat va moyillik muammoli vaziyatgacha yorqin bo'lmaydi. U noaniq holda yuzaga keladi. Bundan so'ng esa yechimga muhtoj muammoli vaziyat yaraladi. Uning yechimi topilsa, lekin bilishning muammodan keying bosqichi fikrlashning o'z yo'nalishida ixtiyorsiz davom etaveradi.

1.2-rasm. Ta'lim oluvchilarning erkin fikrlash bosqichlari

Hozirgi kunda ta'lim olayotgan bo'lajak o'qituvchilar tomonidan ajdodlarimizning bizga qoldirgan meroslarini teran o'rganish orqali ertangi kun mutaxassislarini ma'naviy va jismoniy yetuk qilib tarbiyalash pirovard maqsad qilib olinadi.

Buyuk faylasuf Abu Nasr Forobiy (873-950) tafakkur yordamida erkin va tahliliy fikrlashning ta'lim olishda o'ziga xos xususiyatlarini aniqlashga harakat qilgan. Abu Nasr Forobiy o'z asarlarida tafakkurning ontologik xususiyati, universalligi, metodologik asoslanganligini aytib, hissiy bilish orqali gnoseologik xususiyatiga ega bo'lganligini tushuntiriladi. Abu Nasr Forobiyning falsafiy ta'limotiga ko'ra, tafakkur orqali inson moddiyatning ma'no mohiyatini, mavjud qonuniyatlarini, o'ziga xos tizimlarini anglaydilar. Mutafakkirning fikricha, tafakkur kuch quvvatining eng muhim asoslaridan biridir deydi faylasuf, mantiq ijodiy erkin fikrlash amaliyotlarini bajaradilar deydi. Insonning mantiqiy fikrlashi orqali bu yuqorida ko'rsatilgan vazifalar amalga oshiriladi, bu bolsa agarda inson «quvvati natifiya» (kuch quvvat natijasi) bilan anglash faoliyatida narsani bilib olish zaruriyati tug'olsalar «quvvati fikriyya» faollasha boshlaydilar deydi. Bu faoliyat esa fikrlashning, tushuncha, hukm va xulosalar yordamida amalga oshirilib, keyinchalik umumiy xulosalar qilish orqali yakunlanadi. Bu jarayonni tafakkurda universallashtirish va abstraksiyalash, analiz va sintez qilish kabi o'ziga xos xususiyatlari to'g'risidagi fikrlari juda ham muhim hisoblanadi. Buyuk bobomiz bu haqida o'z ta'limotida tafakkurni konkretlikdan abstraktlik sari yo'nalishi va abstraktlikdan konkretlik sari qaytishi to'g'risida aytganligi haqidagi manbalarni ham uchramiz. U «Aql to'g'risida»gi asarida inson o'zida on ekkita fazilatni birlashtirgan inson gina axloqiy yetuk inson bo'ladi deydi. «Ulardan beshinchisida – inson so'zlarini aniq bo'lsin va aytmoqchi bo'lgan fikrini ravon bayon eta olsin» deb keltiradi. bu keltirilgan fikrlar insonning erkin fikrlashlari va uning tahliliy tafakkurning muhim fazilati ekanligini ko'rsatadi. Bugungi kunda bu keltirilgan bebaho fikrlar o'z ahamiyatini yoqotmagan desak hech ham xato qilmagan bo'lamiz. Bu qarashlarda faylasuf erkin

va tahliliy fikrlashning o'ziga xosliklarini keng yoritib berishda katta hissa qoshganligini ko'ramiz. Hozirgi mustaqillik davrida talaba yoshlarda erkin fikrlashni rivojlantirishga nazariy asos bo'ladi

Tafakkur orqali inson jarayonlarni bevosita (bilvosita) aks ettiradi, umumlashtiradi, hodisa va predmetlar o'rtasidagi zarur o'zaro bog'liqlarni, xususiyatlarni va munosabatlarni anglab etadi. Inson ma'lum bir qonuniyat va qonunlarga asoslangan holda ijtimoiy jarayonlarning vujudga kelishi, shakllanishi va rivojlanishi hamda yakunini oldindan ko'rish imkoniyatiga egadir. Tafakkur barchaga ma'lum bolgani kabi ma'lum fanlarning tadqiqot ob'ekti hisoblanadi. Tafakkurni psixologiya fani ham tadqiq qilib, u insonning psixik jarayonlarini o'ziga aks ettiradi. Psixologiya ilmida tafakkurga bog'liq bir qancha turlarini ham ajirاتب ko'rsatish mumkin. Ijtimoiy hayotda, ishlab chiqarish va ta'lim jarayonida insonlar o'rtasidagi munosabat va aloqalar ham tafakkur yordamida yuzaga keladi. Jamoada tanqidiy dunyo qarash, baholash, tekshirish, o'zini o'zi tanqid qilish, o'zini o'zi tekshirish, o'zini o'zi nazorat qilish, nazorat qilish, guruhni mulohaza yuritishdan iborat tafakkur xususiyatlari vujudga keladi. Insonning inson tomonidan idrok qilinishi ham tafakkur jarayonlari bilan uzviy aloqada hisoblanadi. Kashfiyotlar, ijodiy ishlar, ixtirolar va takliflar tafakkurning mahsuli hisoblanadi. Psixologiya fani tafakkurning gnoseologik faoliyatiga doir tomonlarini tadqiq qiladi va ularni ilmiy asoslashga harakat qiladi. Bugungi murakkab jarayonlarda tafakkurni tadqiq qilish zaruriyat ham juda yuqori hisoblanmoqda.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, bo'lajak o'qituvchilar o'z tafakkurini rivojlantirishda o'z amaliy tajribalariga suyanishi, bilim va malakalarini rivojlantirishi va shu bilan birga dunyoviy bilimlarni egallashiga alohida e'tibor berishi zarur. Bu o'z navbatida bo'lajak o'qituvchilarning istibolida katta o'rinni egallashi, shu bilan birga uning hayotiy qoidalari bo'lib xizmati qilishi ham mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Жарова Л.В. Учить самостоятельности: Кн. для учителя: [Пособие для студентов пед. ин-тов и учителей] / Л. В. Жарова. - М.: Просвещение, 1993. - 203,[2] с.; 20 см.; ISBN 5-09-003662-4: Б. ц.
2. Коротаева Е.В. Уровни познавательной активности // Народное образование. - 1995. - № 10. - С.156-159.
3. Абдуллаева Б.С. Формирование информационной компетентности школьника. Formation of information competence of students // Eastern European Scientific Journal. AURIS Kommunikations- und Verlagsgesellschaft mbH Dusseldorf. Germany: Ausgabe 3. 2018. - P. 183-187
4. Aripdjanova A.R. Ta'limni axborotlashtirish sharoitida oliy ta'lim muassasalari pedagoglarining kreativ salohiyatini rivojlantirish. Ped. fan. bo'y. fals. doktori (PhD) diss... avtoreferati. –Toshkent, 2017. – B. 12.
5. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar (ta'lim muassasalari pedagog-o'qituvchilari uchun amaliy tavsiyalar). –Toshkent: Iste'dod, 2008. -180 b.